

Волинський національний університет імені Лесі Українки

УДК 94(477.82)“1921/1939”:061.2

Л. А. Понедельник –*старший викладач кафедри нової та новітньої історії України
Волинського національного університету імені Лесі Українки***Видавнича справа політичних партій та громадських організацій міжвоєнної Волині***Роботу виконано на кафедрі нової
та новітньої історії України ВНУ імені Лесі Українки*

У статті висвітлено роль громадських діячів та товариств у видавничій справі на теренах Волинського воєводства у 20–30-х рр. XX ст. Саме через пресу, інші друковані видання, у відповідній формальній і змістовій

© Понедельник Л. А., 2012

тональності популяризувалися суспільно-політичні погляди. Суттєвими були, звичайно, напрями видань, місце й джерела фінансування. Саме від них залежали тираж, формат, ціни та періодичність.

Ключові слова: часопис, преса, видання, видавництво, тижневик, книга, альманах.

Понедельник Л. А. Общественные деятели и общества Волыни и их роль в издательском деле Волынского воеводства в 20–30-х гг. XX в. В статье освещается роль общественных деятелей и обществ в издательском деле на территории Волынского воеводства в 20–30-х XX в. Именно через прессу, другие печатные издания, в соответствующей формальной и содержательной тональности популяризировались общественно-политические взгляды. Существенными были, конечно, направления изданий, место и источники финансирования. Именно от них зависели тираж, формат, цены и периодичность.

Ключевые слова: журнал, пресса, издания, издательство, еженедельник, книга, альманах.

Poniedielnyk L. A. Public Figures and Society Volynia and Their Role in Publishing Volyn Province in the 20's and 30's the Twentieth Century. The paper highlights the role of public figures and companies in the publishing industry in Volyn Province in 20–30s of the twentieth century. It is through the media, other print publications, and the content of the corresponding formal tone popularized political views. Significant were, of course, the direction of media, location and funding. From them dependent circulation, format, price and timing.

Key words: magazine, press, publication, publishing house, a weekly book almanac.

Постановка наукової проблеми та її значення. Україн катастрофічною на сьогодні є ситуація щодо розвитку книговидавничої справи та негативні тенденції в становленні преси. Вивчення досвіду діяльності видавництв, друкарень у досліджуваній період дасть змогу привернути увагу до стану цих справ на сучасному етапі. Особливо важливими стануть дослідження ролі окремих громадських діячів і товариств у їх становленні. Окрім цього, аналіз конкретних видань цього часу допоможе відтворити яскраву картину життя представників різних національних меншин, які населяли Волинське воєводство, динаміку соціальних процесів міжвоєнного часу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питання видавничої справи на теренах Волинського краю у 1920–1930-х рр. знайшли висвітлення в окремих дослідженнях Б. Савчука, С. Шульги, П. Пушкарчука. Деякі статті з'явилися у О. Крупника, О. Волошук. Проте цей аспект заслуговує сьогодні на окрему увагу й вимагає змістовного аналізу.

Мета. Ураховуючи ступінь вивчення проблеми, її практичну актуальність у сучасних умовах розбудови нашого краю, у статті ставиться мета – проаналізувати вклад громадськості міжвоєнного часу на теренах Волині у видавничу справу краю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Велику роботу з видання та поширення часописів, книги зіграли громадські товариства, організації, політичні партії та окремі громадські діячі. І чи не найбільший внесок у цю справу зробило найвизначніше національне товариство “Просвіта”, перші осередки на терені Волині якого виникли в Рівному у вересні 1917 р. Зважаючи на книжковий голод у краї й брак коштів, волинські просвітяни намагалися налагодити

сталі зв'язки з іншими організаціями. Наприклад, Матірне товариство у Львові, крім продажу окремих книжок, часто безкоштовно надсилало річники та часописи “Народня Просвіта”, “Золотий колос” й ін. Допомогали книжками й закордонні видавництва Варшави, Кракова, Відня, Праги. Із 103 томів цінних видань, які в березні 1927 року надіслала Українська сільськогосподарська академія в Подебрадах (Чехословаччина), було створено окремий науковий відділ. А вже в 1921–1923 рр. кременецька філія змогла налагодити видання друкованої літератури. Першими її вісниками були брошура “Книжка з “Просвіти”, “Альманах-Календар на 1923 р.”, листівка “Через самоосвіту – до кращого життя”, книжечки для дітей. Та найціннішим скарбом цього видавництва був “Малий Кобзар” Т. Г. Шевченка, який вийшов у 1922 р. в друкарні братів Юзефових.

Саме це товариство, мабуть, єдине на Волині, пробувало випускати періодичне просвітянське видання. У травні 1923 р. в Кременці видруковано альманах літератури й громадського життя “Віра”. Цікавий за змістом, він складався з статей про важке становище української інтелігенції, про козацькі часи, про події громадянської війни, уміщував добірку поезій тощо. Проте напередодні його виходу поліція конфіскувала перші примірники й розкидала весь набір. За словами науковця, дослідника “Волинської “Просвіти” Б. Савчука, на сьогодні зберігся лише один примірник альманаху й міститься в бібліотеці Українського історичного кабінету в Празі [7, 62].

Із середини 1920-х років за вплив на народні маси Волині починає виступати новоутворена легальна українська партія Західної України – Українське національно-демократичного об'єднання (УНДО). Серед усіх західноукраїнських угруповань УНДО видавало чи не найбільше газет і журналів.

У 1926–1929 рр. видавництво УНДО випускало тижневик “Українська громада”, який був його органом. На сторінках своєї газети активісти об'єднання формували громадську позицію щодо комуністичної ідеології та порушень прав і свобод українців у Польщі, аналізували зміни в психології українського населення в умовах московського й польського панування, застерігали від небезпеки викорінення кращих українських національних рис. “Чи можна мовчати, коли що зле діється, коли, коли це шкоду приносить із-за того серце болить”, – наголошувалося в одній із публікацій [11]. Особливістю цього часопису є те, що його видавці не боялися відкрито закликати до єднання всіх партій на спільну боротьбу за національне визволення. Навпаки, вони намагалися використовувати різноманітні журналістські прийоми для досягнення поставленої мети. Це і хроніки, і статті, і вислови відомих людей про національну гордість, людську гідність, про необхідність боротьби за народну волю. Велику цінність для українців становили думки Б. Грінченка, Т. Шевченка, І. Франка, Р. Едінга. “Народ, який у відповідь на образу його відповідає мовчанкою, сам себе віддає на погибель”, – підсумовував Р. Едінг [12]. Пізніше Волинська філія УНДО видавала часописи “Нова доба” (1936 р.), “Волинська неділя” (1929–1939 рр.).

Інше видавництво, засноване в Рівному, у 1923–1927 рр. випускало газету “Дзвін” як орган Української народної партії. Своєрідною рисою діяльності часопису стала інформація читачів про життя в радянській Україні та його рубрика “На українських землях”. Зокрема, друкувалися статті про русифікацію української культури, освіти, про нищення церкви, протести проти більшовицької влади. Видавці не боялися відкрито виступати проти діючої влади, закликали перешкодити Волинській кураторії переводити українські школи на викладання польською мовою, гостро засуджували судові процеси над місцевими патріотами, священослужителями. Не зламали бойовничого духу журналістів ні переслідування, ні навіть убивство головного редактора Володимира Оскілка.

Загалом же можна зробити висновок, що майже всі видавництва зазнавали арештів, переслідувань, закриття й конфіскацій усього майна. Причини висували різні. Однією з них влада вважала публікації матеріалів, які можуть завдати шкоди інтересам Польської держави та “викликати громадський неспокій”. Крім того причиною ліквідації часописів ставали борги передплатників, на що вказують неодноразові звернення голови товариства ВУО в місті Луцьку до волинського воєводи й запевнення, що в 1936–1937 рр. кількість читачів дитячого журналу “Сонечко” зросте від 800 до 2000 примірників і тоді видавництво стане самоокуповуватись.

Велику роль у поширенні грамотності серед населення, привчання його до культури, зіграли й кооперативні товариства. Найбільшою активністю серед них відзначався “Сільський господар”, який постійно дбав про видання українських книг та періодики. Уся друкована продукція товариства виходила під егідою “Бібліотеки “Сільського господаря”. До періодичних видань можна віднести двотижневик

“Сільський господар” разом із додатком “Сільськогосподарська кооперація”, місячник “Український пасічник”. Географія цих видань досить масштабна: від українських книгарень у Луцьку, Володимирі-Волинському, Рівному, Почасві, Кременці й до Холмщини, Підляшшя, Полісся. Для більш тісних зв'язків селян із мережею кооперації, утілення методів прогресивного господарювання на селі та подолання економічної кризи в Луцьку з 1933 р. розпочато видання місячника “Нова скиба” за редакцією В. Островського. І хоча суспільно-політична ситуація на теренах Волині загострювалася, посилювався нагляд за часописами та видавництвами товариства (поверталися посилки з пошти з часописами, притягалися до суду отримувачі української періодики та книг, звільнялись із роботи), “Сільський господар” не припиняв видавничої діяльності.

Крім нього, таку ж діяльність вів і Ревізійний союз українських кооператив (РСУК), видаючи з 1929 р. “Господарсько-Кооперативний Часопис”. Із 1928 р. виходив часопис “Кооперативна республіка”, із 1934 р. – “Кооперативна родина”, “Кооперативне молочарство” й ін. Попри це, приділялась увага і виданню підручників для кооперативних потреб, зокрема надруковано “Кооперативний буквар” – першу книжку кооперативного навчання. Щорічно РСУК видавав десять назв книжок тиражем від трьох до п'яти тисяч примірників.

Серед 12 невеликих видавничих кооперативів РСУКу були й такі потужні, як зазначала О. Крупник, як “Червона калина”, яка видавала “Літопис Червоної Калини”; “Рідна школа”; “Хортиця”, у якій випускався журнал “Дніпро”, мемуари та книги українських письменників-класиків [4, 149].

Українська інтелігенція намагалася поширювати та пропагувати твори письменників краю за допомогою Наукового товариства імені Т. Шевченка, яке мало власні книгарні в Луцьку, Кременці, Ковелі. Крім того, кооперативна спілка “Наша культура” утримувала свої книгарні в Ковелі, Рівному, Сарнах, Дубно й Луцьку.

Поряд з українськими громадськими організаціями, товариствами “Просвіта”, “Волинське українське об'єднання” (ВУО), “Рідна школа”, “Рідна хата”, “Союз українок” та ін. розгорнули свою діяльність і “Чехословацьке народне об'єднання” (ЧНО), “Чеська матица шкільна” (ЧМШ). Головною ідеєю чеських періодичних друків було підтримання економічних та культурних зв'язків представників чеської національної общини на Волині. Чільне місце серед численних видань посідають часописи “Krajanske Listy” (1936–1939 pp.) “Ceske kvitko” (1938–1939 pp.), “Buditel” (1928–1929 pp.), “Nas buditel” (1930–1934 pp.). Усі вони виходили в Луцьку [3, 13–14].

У Волинському воєводстві виникли численні громадські організації, такі як добровільна пожежна бригада (Ochotnicza Straż Pożarna), “Sokół”, Сільськогосподарське товариство (Towarzystwo Rolnicze) та інші. Саме за їх сприяння чехи й видавали власні журнали.

У 1917 р. в Луцьку завдяки спільним зусиллям чеської й польської інтелігенції засновано Товариство польсько-чехословацької дружби. До його компетенції входило відкриття початкових, загальноосвітніх, фабричних та господарських шкіл. Крім того, члени товариства були організаторами кооперативного руху, видавцями часописів, газет-одноднівок.

Потрібно зауважити, що майже всі чеські громадські організації й товариства постійно підтримували тісні зв'язки зі спорідненими на батьківщині, а також із земляками-емігрантами в інших країнах, отримували від них як моральну, так і матеріальну підтримку. Зокрема, відомі контакти волинської чеської громади з об'єднанням чехословаків у Празі, яке функціонувало в 1928–1938 pp. і було своєрідним координаційним центром для чехів у різних країнах світу. Члени цього об'єднання дбали про забезпечення умов вивчення земляками чеської мови та літератури, історії батьківщини, її народних традицій.

Велику видавничу роботу у Волинському воєводстві провело місцеве відділення Польського краєзнавчого товариства, яке засноване в 1927 р. з ініціативи інженера Франца Ксенжопольського – керівника Дирекції публічних робіт у Луцьку. Серед його видань – “Ілюстрований путівник по Волині” Мечислава Орловича, який вийшов у 1929 р. в Луцькій державній друкарні. Цінним у ньому є те, що поряд з історичними, природничими, економічними, культурними матеріалами про Волинь подаються ілюстрації пам'ятників мистецтва. Вільнюський художник-фотограф підготував до друку серію поштівків із волинськими краєвидами. У 1934 р. накладом товариства видано нарис Йосипа Дуткевича про Волинь, який започаткував брошури про річки краю Горинь, Стир та Ікву.

Звертає увагу на себе й видавнича діяльність громадських діячів Волині міжвоєнного періоду. Насамперед потрібно згадати уродженця Кременеччини Арсена Річинського, який протягом майже десяти років видавав у Володимирі часописи, назви яких мінялися залежно від суспільно-політичної ситуації в краї: “На варті”, “Наше братство”. Проте мета в них була єдина – висвітлення духовної та релігійної культури українського народу. У 1925 р. Річинський задля того, щоб показати “перевагу й красу Служби Божої на рідній мові” уклав збірку церковних співів для сільських хорів, шкіл “Всенародні співи в українській церкві”. У 1926 р. накладом видавництва “На варті” виходять “Українські церковні співи”, а в 1929 р. – “Українська відправа вечірня та рання”. Доробком автора стала й збірка “Українських колядок”.

Поділяю думку волинського дослідника Володимира Комара, який стверджує, що тогочасні проблеми церковно-релігійного життя, на яких акцентував свою увагу Арсен Васильович Річинський, абсолютно перегукуються із сьогоднішніми й заслуговують на те, щоб його ім’я стало в один ряд із сучасними діячами – борцями за українську автокефальну церкву. Свідченням такої діяльності громадського діяча є його праці, які й досі зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею: “Походження єпископату” [9], “На манівцях” [10]. Можна навести лише одну цитату: “Російська церква не тільки впала в єресь – бо порушила догматичну науку про священство, – але й підміняла непомітно самий об’єкт віри – бо звела її до політичного гасла: “За веру, царя и отечество”, яка вже одним закликком проголошувала поважати тільки московське благочестіє, яке вдовольнялося “лояльністю” до Царя Небесного, коли жадало цілковитої відданості самодержавцеві земному та єдиному-неділимому “отечеству”.

Особливий вклад у розвиток видавничої справи на Волині зробили й іммігранти з Великої України, які одночасно були і редакторами, і видавцями. До них можна віднести Є. Богусласького (книгарня “Нива” в Луцьку), П. Доманицького (книгарня в Ковелі), О. Бакуна (книгарня в Ковелі) та інших.

Із кожним роком на Волині зростала боротьба за українізацію церков. Велика заслуга в цьому була владики Полікарпа (Сікорський). Із допомогою Олександра Лотоцького, професора Варшавського університету, він створив дві комісії для перекладу українською мовою богослужбових книг: одна при товаристві імені Петра Могили в Луцьку, друга – при Українському науковому інституті у Варшаві. Ці комісії тісно співпрацювали й довели до видання українською мовою Євангелія та майже всіх церковних книг [5, 117–118].

У духовному й культурному житті німецьких колоністів неоднозначну роль зіграли видання етнічних німців. За сприяння волинських пасторів у Луцьку з квітня 1927 р. почав виходити тижневик “Wolhynischer Bote” (“Волинський посланець”). У 1936–1938 рр. було налагоджено випуск збірника “Wolhynischer Volkskalender” (“Волинський народний календар”) [1, 17].

Із 1926 по 1928 рр. у Волинському воеводстві працювала етнографічна експедиція, до складу якої входили Альфред Карасик-Лангер, Курт Люк, Вальтер Кун та інші. Їх зусиллями в німецьких колоніях Волині зібрано й опубліковано близько 1400 казок, оповідей та переказів. І знову велика допомога членам експедиції надійшла від волинських пасторів Альфреда Кляйндінста з Луцька, Пауля Сікори з Рівного, Райнхольда Генке з Рожищ, канторів Альберта Штанке з Буянь, Йозефа Вайса з Романова, Людвіга Бреннера з Коловерті, учителів Хуго Крюгера із Софіївки, Вільгельма Гільчера з Мар’янівки, Арнольда Янса з Глинища та інших [1, 18].

Підсумком цієї копіткої роботи стала книга німецького письменника Бруно Брема (Bruno Brehm) “Велика Вітчизна” (“Die grobere Heimat”), яка видана на основі зібраного етнографічного матеріалу.

Цілком погоджуюсь із думкою дослідниці волинських чехів С. Шульги, що важливою характерною рисою їхнього громадського та культурного життя була увага до історії своєї батьківщини [8, 78–81]. На одному із засідань ЧМШ прийнято рішення про дослідницьку роботу й збір матеріалів для написання історії волинських чехів. Усі матеріали повинні були з березня 1938 р. друкуватись у газеті “Krajanske Listy” [13, 5]. Редакція часопису зверталася до членів ЧМШ із проханням надсилати матеріали, ілюстрації, фотографії, відомості про громадські організації, аматорські гуртки, оркестри, хори тощо [14, 4]. На жаль, уся робота з дослідження й написання історії чехів була перервана подіями II світової війни. Лише в повоєнний період після рееміграції чехів до Чехословаччини у 1946–1947 рр. її було відновлено за

допомогою новоствореної організації “Союз волинських чехів”, а результати друкувалися на сторінках часопису Союзу “Verna straz” [8, 81].

У середовищі російської національної меншини була порівняно добре розвинена періодика. У 1927 р. в 10 містах виходило 21 назв, а в 1939 р. – дев'ять назв. Серед них – публікації як інформаційно-політичного, так і професійного (комерційного, економічного, науково-популярного) характеру. Вони користалися послугою агентства “Russpress”. Росіяни теж мали свої власні видавництва, благодійні організації (Російська благодійне товариство) та культурні (Російські Будинки). У 1927 р. у Луцьку видавалася газета “Новый верный путь к жизни” [6, 60].

Незважаючи на невелику кількість караїмських родин, волинська етнорелігійна громада караїмів завдяки особливостям мови, віровизнання, тісному особному спілкуванню зуміла зберегти й розвивати традиції духовного та культурного життя. Одним із засобів уповільнення асиміляційних процесів у їх середовищі, запорукою стійкості етнічної самосвідомості були й караїмські видання.

У 20–30-х рр. XX ст. поступово відновлювалося культурно-громадське життя найменшої за чисельністю етнічної меншини на Волині – караїмів, яких на 1937 р. в Луцьку проживало лише 62 особи від загальної кількості населення 40 541 (0, 12 %) [15, 59]. Зокрема, зросла видавнича діяльність громади. У 1931 р. у Луцьку вперше побачило світ періодичне видання караїмською мовою “Karaĭ Awazy” (“Голос караїма”). Головний редактор часопису, він же і власник друкарні – караїм Олександр Мардкович на сторінках видання знайомив членів караїмської громади із суспільним життям Луцької гміни, подвижницькою діяльністю караїмських просвітників С. Кобецького, А. Фіркового, релігійними й культурними проблемами. Він яскраво описував караїмські обряди, звичаї, досліджував особливості мови. О. Волощук у своїй публікації “Караїми Волині: до історії формування і розвитку етнічної громади” наводить приклади спеціальних випусків “Karaĭ Awazy”. [2, 116]. Наприклад, одне з видань 1932 р. повністю було присвячене історії міста Луцька, становлення караїмської громади в ньому. Поряд із цікавими матеріалами на його сторінках розміщувалися фотографії Луцької кенаси й в'їзної башти замку Любарта.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна з упевненістю стверджувати, що всі видання, які виходили на теренах Волинського воєводства в міжвоєнний період мали чітко виражені ознаки діяльності: згуртування навколо себе представників тієї чи іншої національної меншини задля збереження національної мови, культури, звичаїв і традицій. Значну роль у цьому відіграли редактори, видавці, громадські діячі та різного напрямку організації й товариства.

Джерела та література

1. Вітренко В. Література волинських німців / В. Вітренко. – Житомир : Волинь, 2003. – 260 с.
2. Волощук О. Караїми Волині / О. Волощук // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки : Історичні науки. – 2002. – № 3. – 178 с.
3. Ковба Ж. Пам'ятки чеської культури на Волині та волинських чехів у Чехії / Ж. Ковба // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь : Матеріали IX наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. 20–23 січ. 1998. – Луцьк, 1998. – 128 с.
4. Крупник О. Кооперативна преса / О. Крупник // Українська періодика: історія і сучасність: VIII Всеукр. наук.-теор. конф., 24–26 жовт. 2003 р. : тези доп. – Львів, 2003. – 988 с.
5. Мстислав, митр. Квітка на могилу Олександра Лотоцького // Лицар праці і обов'язку. – Торонто ; Нью-Йорк : Євшан-зілля, 1983. – 141 с.
6. Пушкарчук П. Періодичні видання на Волині / П. Пушкарчук // Тези Республіканської конференції по “Атласу історії культури Волинської області”. – 11–13 грудня 1991 р. – Луцьк, 1991. – 106 с.
7. Савчук Б. Волинська “Просвіта” / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 147 с.
8. Шульга С. Чеська преса на Волині в міжвоєнний період / С. Шульга // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – № 1 : Іст. науки.
9. На варті. – 1932.
10. Там само. – 1926.
11. Українська громада. – 1927. – 21 серп. – С. 2
12. Там само. – 11 верес. – С. 2
13. Krajanske Listy. – 1938. – 27 brezna. – S. 5

Історичні студії

14. Там само. – 1939. – 2 cervna. – S.4
15. Miasta Wolynskie. – Luck 1937. – 216 s. – S. 59